

Ötvös Péter

„EGY VERS NEMÉNEK MÓDJA”

Martin Opitz (1597–1639) írói és irodalomszervezői teljesítményét hosszabb ideje vitatja a germanisztika, szenvedélyesebb kritikussai újabban már jellemtorzulásait is felelgetik. Jól ismert Johann Christoph Gottsched méltósággal lelkesült lipcsei emlékbeszéde 1739-ből, ekkor, halálának százéves évfordulóján nevezte Opitzot *a német költészet atyjának*, ám viszonylag korán jelentkeztek már éles hangú kritikák: „Jelentéktelen költő sohasem kapott oly érdemtelenül rangos irodalomtörténeti besorolást, mint Opitz” – írta a 19. századi germanisztikában iskolateremtő Wilhelm Scherer,¹ vagy hogy „a Sturm und Drang idején már mindenképpen elfelejtődött s feledésben is maradt az egész 19. század folyamán”.² Számon kérték tőle az érzelmek valóságát, a költői invenciót, szálnalmasnak találták az elismerésért s a patrónus kegyeiért folytatott buzgó és néha bizony feltűnően elvtelen igyekezetét. A hazai magyar és német nyelvű, valamint az erdélyi magyar, német és román nyelvű művelődéstörténet legalább másfél évszázada kitüntetetten (hol visszafogottan, hol lelkesülten) érdeklődik Martin Opitz iránt, legfőképpen a helyileg is fontos epizódot, gyulafehérvári tanárságát állítva középpontba. Mert hiszen az a bő egy esztendő, amit az akkor huszonöt esztendős Opitz Gyulafehérváron töltött, az akadémia megalapítása és működése szempontjából is, de a hírnévre törekvő, ambíciózus vendégtanár karrierjét tekintve is nagyon fontos. A legújabb német szakirodalom elnőzöbben ír e korszakáról, és alkotáslélektani szempontból tekinti egyenesen fordulatnak itteni tartózkodását: *erdélyi emigrációja* költői feladatának megtalálása miatt bizonyult döntőnek, itt vált ugyanis német nemzeti költővé.³ Professzorként üdvözölték és alkalmazták, ám tudjuk, soha nem szerzett akadémiai fokozatot. A hazai művelődés- és irodalomtörténet keveset dicsérte, inkább bírálta gyulafehérvári tevékenységét. Már Komor Ilona ki-

¹ Wilhelm SCHERER, *Geschichte der deutschen Literatur*, Berlin, 1883, 359.

² Günter GRIMM, *Martin Opitz*, in *Leben und Werk deutschsprachigen Autoren. Deutsche Dichter*, Bd. 2., Stuttgart, 1990, 138.

³ Achim AURNHAMMER, *Tristia ex Transilvania. Martin Opitz' Ovid Imitatio im siebenbürgischen Exil (1622/1623)*, in *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hrsg. von Wilhelm KÜHLMANN und Anton SCHINDLING, Contubernium, Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, hrsg. von Jörg BATEN et alia, Bd. 62. Stuttgart, 2004, 253–272.

emelte a régebbi magyar Opitz-kutatás nem is leplezett ellenszenvét.⁴ Ezt az ellenszenvet Szekfű Gyula véleménye példázza talán legnyilvánvalóbban: „Opitz 1622 nyarán ért Erdélybe, hogy már egy esztendő múlva örökre elhagyja az országot, melynek viszonyai közt a humanista módon nagyzó, mindent lenéző költő nem tudott megmaradni. Gyulafehérvárnak még szalmafödeles házikóitól éppúgy irtózik, mint lakosainak szokásaitól, akkor érzi jól magát, ha a várostól megszabadulva a közeli Zalatna erdeibe mehet, mint a német származású Lisbona bányafelügyelő vendége.”⁵ Szekfű Gyula olyan felkészületlen idegennek mutatja be az egyébként az első hívó szóra készségét mutató fiatal tanárt, „aki minden előkészület nélkül lépve velünk érintkezésbe, nem tudja megtalálni a kulturális hatáshoz szükséges melegebb hangot.”⁶ *Széltoló költőnek* nevezi és sem helyzetét, sem terveit, sem szerepét nem tartja méltónak további vizsgálatra. Úgy gondolom, ez a semmiképpen sem költészettörténeti vélemény markánsan járult hozzá azután a már egyébként is meglévő negatív Opitz-kép hazai elterjesztéséhez.⁷ Viszonylag kevés poétikai-költészeti érdekű szövegközlés, fordítás vagy szövegértelmezés áll ugyanis magyar nyelven rendelkezésünkre. Olvashatunk ugyan Bán Imre fordításában rövid részletet (válogatást) a *Buch von der deutschen Poeterey* (1624) ötödik fejezetéből,⁸ Bojti Veres Gáspárral és Szenci Molnár Alberttel való szorosabb személyes kapcsolata viszonylag jól dokumentált, Klaniczay Tibor a kortárs európai fejleményekkel is összevetette teljesítményét,⁹ antológiákban van néhány szövegfordítás, ám Opitz-ismeretünk elsősorban nem irodalmi. A magyar kutatás feladatai és lehetőségei szempontjából újabb Heltai János tanulmánya mutatta be legrészletesebben és a legtágabb összefüggésben a rendelkezésünkre álló összes (históriai, diplomáciai és költészettörténeti) forrást. Heltai arra is vállalkozott, hogy kijelölje a kutatási irányokat: szerinte az Erdélyben született, illetve az erdélyi tartózkodást illető irodalmi szövegek értelmezése a germanisztika feladata, ugyanakkor Opitz erdélyi tartózkodásának körülményei már megnyugtatóan tisztázottak. A hazai kutatás valódi kérdése az lehetne, miképpen értelmezhető a fejedelmi meghívás maga és Opitznak ehhez

⁴ KOMOR Ilona, *Tanulmányok a XVIII. századi magyar–német kulturális kapcsolatok köréből* I., *Martin Opitz gyulafehérvári tanársága*, Filológiai Közöny, 1955, 534–544.

⁵ SZEKFŰ Gyula, *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*, 1983, 183. Szekfű az adatok és a szakirodalom feldolgozásakor JAKAB Béla, *Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál*, Pécs, 1909. című tanulmányára hivatkozik.

⁶ SZEKFŰ *i. m.*, uo.

⁷ E legkorábbi negatív megítélés: HERMANN Antal, *Opitz Márton Erdélyben*, Budapest, 1876.

⁸ MARTIN OPITZ, *A német költészet tartozékairól és először az inventióról vagy kitalálásról, majd a dispositióról vagyis azon dolgok elrendezéséről, amelyekről írni akarunk*, in *A barokk*, a bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította és magyarázta BÁN Imre, Budapest, 1968, 100–107.

⁹ KLANICZAY Tibor, *Zűrzavar a német barokk körül*, in UÓ, *A múlt nagy korszakai*, Budapest, 1973, 317–322.

való viszonya a fejedelem művelődéspolitikájának tükrében?¹⁰ Szabó Andrásnak még sikerült újabb megfontolásokkal gazdagítania Szenci Molnár Albert és Opitz jól ismert, ám csupán egyetlen írott forrásra támaszkodó kapcsolatát. Azt állítja, hogy egyenesen Szenci Molnár állhatott Opitz gyulaféhevári meghívása mögött.¹¹ Keserű Bálint szintén kitért kettejük kapcsolatára, regisztrálta közös ismerőseiket és sürgette eddigi ismereteinknek az újabb Opitz-irodalommal való összevetését.¹² Molnár Albert 1630 januárjában keltezte utolsó ismert művének előszavát, s ebben beszámolt arról, hogy az elmúlt esztendőben *keserűség vigasztaló és igaz szeretetre oktató könyvecskékkel vigasztalta magát némelyeknek szomorító és kártevő rágalmazások ellen*.¹³ Opitznak talán tudósa is lehetett e kártevő rágalmazások hatására kialakult mély szomorúságról, hiszen kapcsolatról mindmáig a legkonkrétabb ismereteket közlő levelében (Párizs, 1630. május 24.) a védelem helyzetéből méltatja a *vir erudissimus* tevékenységét: „kinek Magyarország (*Hungaria*) nagyobb hálával tartozik, mint bárki másnak, aki közöttetek valaha is a széptudományokkal (*literarum studia*) foglalkozott”. Keserű Bálint leginkább Molnár Albertre (de nyilvánvalóan Opitzra is vonatkozó) fontos kérdése itt az, hogy Molnárt „hazatérése után miért csak külföldi barátai tartották úgy számon, mint Magyarország és Erdély legfőbb kiválóságát?”¹⁴

Most nem akarok (érdemben nem is tudnék) ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. Itteni működésének legnagyobb szabású költői terméke kétségtelenül a *Zlatna Oder von Ruhe deß Gemüths* című 568 soros (az általa ellenőrzött második, 1625-ös breslauer kiadásban már csak 532 soros) lendületes tanköltemény, amelyre élénken reagáltak már kortársai is, de amelyről szolid, megbízható, nem pártos elemzés mégsem igazán született az elmúlt közel négyszáz esztendőben. Nos, ezzel a szöveggel és értékeléseinek eléggé szerteágazó történetével sem foglalkozom ezúttal. Az antikizáló tárgyias epika műfajába illesztett tanköltemény egy *nagy kirándulás metaforája* (így a mérvadó szakirodalom), „ez az első nagy kísérlet német nyelven arra, hogy inkább egyszeri és individuális, mintsem tipikus és topikus leírását adja bármely megrendelő retorikai kiszolgálásának.”¹⁵

¹⁰ János HELTAI, *Martin Opitz und sein intellektuelles Umfeld in Sibenbürgen*, in *Martin Opitz 1597–1639. Fremdheit und Gegenwärtigkeit einer geschichtlichen Persönlichkeit*, hrsg. von Jörg-Ulrich FECHNER und Wolfgang KESSLER, Stiftung Martin-Opitz-Bibliothek in Kommission, Herne, 2006, 79–103.

¹¹ SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert Sziléziában*, in *Tarnai Andor-emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, HARGITTAY Emil, THIMÁR Attila, Budapest, 1996, 237–248. és Uő, *Albert Szenci Molnár in Schlesien*, in *Iter Germanicum. Deutschland und die Reformierte Kirche in Ungarn im 16–17. Jahrhundert*, hrsg. von András SZABÓ, Budapest, 1999, 201–213.

¹² KESERŰ Bálint, *Szenci Molnár Albert, „Opitz Márton” és a „Skultétiak”*. (Kísérlet), in *Mihálynap-i köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára*, szerk. SALY Noémi, Szeged, 2000, 144–154.

¹³ Vö. SZENCI Molnár Albert, *Discursus de summo bono* (RMNy 1483) 3a, sajtó alá rend. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 1975, 90–91. (Régi Magyar Próza Emlékek, 4.)

¹⁴ KESERŰ Bálint, *i. m.*, 153–154.

¹⁵ L. L. ALBERTSEN, *Das Lehrgedicht. Eine Geschichte der antikiserenden Sachepik in der neueren deutschen Literatur*, Aarhus, 1967, 99.

Nem értek ugyan egyet ezzel a rövide fogott és elméletileg kevésbé megalapozott ítélettel (a folyamatosan reminiscenciákra építő versszöveget nagyon is *topikusnak* gondolom), de ezúttal, mint mondtam, nem szeretnék ezzel sem vitatkozni. Most az érdekel, hogy a költészet műfajaiban épp ez időben tájékozódó fiatal költő hogyan búcsúzik el a számára csak kellemetlenséget okozó erdélyi hivatalától. Nem érezte jól magát ott. A breslauer kiadás¹⁶ élére a *Lobgesang vber den freudenreichen Geburtstag vnseres Herren und Heilandes Jesu Christi* című 300 soros nagy himnuszát tette.¹⁷ Hatásos contrariumot szolgál az exordiumban kiemelt szerzői pozíció: bár a szent ünnep mindenképp megkövetelné, most mégsem tud megfelelő módon sietni a jászolhoz, mert erejét és kedvét nagyon megviselték a barbár vidéken töltött nehéz idők:

aber ich bin kommen
Wo fug (vnd auch fast recht) zu singen ist benommen
In diesen wilden Ort da niemals keine gunst
Gewesen noch wird sein zu einer freyen Kunst (...)
Kein Tempel ist hier nicht in dem ich könte hören
In meiner sprachen zwar diß dein Geburtsfest ehren
An dem du worden bist das was wir Menschen sein
Vnd bleibst doch wahrer Gott; bist Gott vnd Mensch allein.
So hab' ich auch bißher nicht wenig abgenommen
Bin einen grossen theil von meinen krefftten kommen
Durch kranckheit welche mich noch jetzt nicht gäntzlich lest;
Was sonsten mehr hier ist grimmer Frost vnd Pest.

(Én viszont e vad vidékre jöttem, oda, ahol sohasem volt és nem is lesz soha hajlam a szabad művészetekhez, s én [mondhatnám okkal] képtelen vagyok most énekelni (...)) Nincs itt olyan templom, amelyikben saját nyelvemen hallhatnám születésed napját ünnepelni, midőn azzá lettél, amik mi, emberek vagyunk, és igaz Isten maradtál mégis; Isten vagy s ember egyúttal. Eddig itt nem keveset vesztettem már, erőm nagy része elhagyott egy mostan mindenemet kínzó betegség miatt, s ami még itt ezen felül van, az ádáz fagy és döghalál. 17–20., illetve 25–32. sorok.)

Az *Acht Bücher Deutscher Poematum* általa átnézett s javított (*durch Ihn selber heraus gegeben auch also vermehret vnnd vbersehen*) második kiadása 166 versszöveget tartalmaz, az utolsó, kötetzáró vers az *Exegi monumentum* 12

¹⁶ Martini OPITII Acht Bücher / Deutscher Poematum / durch Ihn selber heraus gegeben / auch also vermehret vnnd / vbersehen / das die vorigen / darmitte nicht zu uergleichen sind / Inn Verlegung Daud / Müllers Buchhandlers / in Breßlaw 1625.

¹⁷ Martini OPITII Erstes Buch der Poetischen Wälder: Worinnen geistliche Sachen begriffen sind; S. [A2a]-[D2a]

sora németül.¹⁸ A zárást előkészítő 165. szöveg pedig egy szabályos *valedicit* költemény: *Midõn Erdélybõl hazájába visszatért*. A kritikai kiadás azt írja, hogy e viszonylag rövid, 48 soros vers tartalmilag a *Zlatnához* kapcsolódik (*sich inhaltlich an Zlatna anschließt*, a *Zlatna* e kötetben az 53. számú) és önéletrajzi elemeket is bőven tartalmaz, de költõi szempontból nem tartozik a csúcsteljesítmények közé (*dichterisch keine Höchstleistung*).¹⁹ Nos, saját szerényebb nyersfordításomban (de a kritikai kiadás jegyzeteivel) most ez Erdélytõl búcsúzó, retorikailag tudatosan, de egy nagyravágyó fiatal költõ átlátszó ügyeskedésével felfelépített verset szeretném (elemzés nélkül) bemutatni. Nem mondhatjuk, egyáltalán nem, hogy Opitz sűrûn kiadott és a század elsõ felében már a hazai németiséghez is eljutott²⁰ *Német poémái* hatás nélkül maradtak az erdélyi viszonyok német nyelvterületeken való negatív megítélésében. Nem, inkább erősítették a 16. században már igen korán és erõtéljesen jelentkező bizalmatlanságot.

*Als er aus Siebenbürgen sich
zurück anheim begab*

DV schöner Apulus / an dessen grünem Rande
Trajanus vor der Zeit mit einem festen Bande
Ihm dieses Land verknüpft / da mancher Römer liegt /
Der ritterlich vnd steiff den Völckern angesiegt;
Gehabe dich nun wol / sampt deinen frischen Quellen
Die reich von Golde sind / ich werde keine stellen
Bey dir / du helle Bach / mir suchen nach der Zeit /
Daß ich da ruhen mag; mein Sinn steht anderweit.
Der rawen Menschen Art die jetzund bey dir wohnen /
Die aller Tugend Feind / vnd jhr mit Hasse lohnen /
Die zwingt mich daß ich dir muß geben gute Nacht /
Vnd auff mein Vaterland bin wiederumb bedacht.
Ich hatte wol vermeynt / auch schon mir vorgenommen
Zu dir / O Grecien / in kurtzer Zeit zu kommen /
Du werthe Nachbarinn: ich dachte gantz auff dich /
Vnd wolte nun dahin wo Hemus vnter sich
Die Wolken selber leßt / hier da vor alten Zeiten

¹⁸ Az *Ad Melpomenen* 16 sorát Opitz 12 sorba rendezi viszonylag szabadon. A Horatius reminiscencia egyáltalán nem rejtett: az *Exegi monumentum* kezdetű büszke emlékmű *Az énekek harmadik könyvének* (*Carminum liber tertius*) záró (XXX.) darabja. Opitz saját nyolc könyvének végére helyezte.

¹⁹ Martin OPITZ *Gesammelte Werke*, hrsg. von George SCHULZ-BEHREND, Band II: *Die Werke von 1621 bis 1626*, 2. Teil, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1979, 764. Kritische Ausgabe (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, Band 301.)

²⁰ Sopronban, Lőcsén, Kassán és Eperjesen találunk a könyvjegyzékekben német nyelvű Opitz-műveket, kilenc könyvtárban összesen tizenkettőt, ezekből kilenc a *Teutsche Poemata*.

Der Thracische Poet gespielet auff den Seiten
 Daß Wild vnd Wald getantz / vnd da der Strymon leufft /
 In den der Kranche Heer die krummen Federn teufft.
 Olympus stund mir schon wie gleichsam im Gesichte /
 Vnd Ossa vnd sein Thal von dem so manch Getichte
 Ist worden auffgesetzt: hier war der Helicon /
 Vnd der Parnassus auch; nicht allzuweit darvon
 Floß vnser Castalis; da kam der Pferdebrunnen
 Mit lieblichen Geräusch' vnd Murmeln hergerunnen.
 Ich hette mich auch wol biß auff Athen gewandt /
 Vnd auff die Stadt so sonst Zweymeerig wird genandt.
 Corinth ich meyne dich. wohin ich nur gesehen
 Da hett' ich bald gedacht was da vnd da geschehen:
 Hier hat Demosthenes gedonnert vnd geplitzt /
 Hier Aristophanes so meisterlich gespitzt /
 Hier hat der Socrates vnd Plato hier gelesen;
 Hier ist der von Stagir / hier Eschilus gewesen.
 Diß fiel mir sämtlich ein. mein siech seyn aber macht /
 Daß ich mir alles nun muß schlagen aus der acht.
 Die Kranckheit lest mich nicht / des Febers kält' vnd Hitze:
 Drumb ist es nur an dem daß ich zu Rosse sitze /
 Auff Deutschland wieder zu. jhr Freunde / gute Nacht /
 Vnd du / O Vandala / mit der ich auch verbracht
 Ein Theil der langen Zeit. wolan / du klarer Brunnen /
 Bey welches Bächen ich das Licht der roten Sonnen
 Zum ersten angeschawt / du schneller Bober auch /
 Nimb mich an deinen Strandt wie vormals dein Gebrauch.
 Bey dir verhoff ich nun den Rest von meinem Leben /
 Das Reysen beigelegt / in Frieden auffzugeben:
 Der Jugend Wanckelmuth / viel Sorgen / Müh' vnd Pein
 Ist biß anher genug; hier soll das Ende seyn.

Z(eile). 4. steif = nicht nachgebend, tapfer;

Z. 9. nach der Zeit = später

Z. 18. der thraz. Poet: Orpheus

Z. 19. Strymon = Fluß in Thrazien, Sommerufenthalt vieler Kraniche
(Zedler);

Z. 20. teuffen = in die Tiefe senken

Z. 28/29 = bimaribus Corinthus (z.B. Hor. I. 7,2)

Z. 34. = der von Stagir = Aristoteles; ähnlich Nr. 53. Z. 485 u. Anm. (Zlatna
485: „Was Stagyrites sagt / Pythagoras verschweiget“ etc.

Midőn Erdélyből hazájába visszatért

Szép Ompoly, te, kinek zöld partjain
Egykor Trajanus kapcsolta szoros köteléssel
Ez országot magához, hol oly római nyugszik,
Ki vitézül s bátran győzött le népeket;
Élj boldogul, arannyal bővelkedő
Friss vízű forrásaiddal együtt, immár többé nem keresek
Melletted nyugalmat, te tiszta patak,
Gondolataim már máshol járnak.
A most itt lakó emberek durva természete
Ellensége minden erkölcsnek, ők csakis gyűlöletre képesek,
Ez kényszerít arra, hogy jó éjt mondjak neked
S újra hazám jusson eszembe.
Elképzeltem s úgy is hittem,
Hozzád jövök hamar, óh Görögország,
Te csodás szomszéd: csakis rólad álmodtam
S oda vágytam, ahol maga Hemusz
Űzi alant a fellegeket, oda, ahol egykoron
A trák poéta úgy játszott húrjain,
Hogy a vadak s velük az erdő is táncolt, s ahol a Strymon fut,
Melybe a darvak seregének íves tolla hull.
Az Olymposzt már szinte látni véltem
S Ossa, völgyével együtt, oly sok versből
Ismerős nekem: Itt volt a Helikon
És a Parnasszus is; nem túl messze
Kasztaliszunk folyt; ott tört fel a lókút
Kedves csörgedezéssel és mormogással.
Bizony egész Athénig mentem volna
S a Kétpartunak mondott városig,
Korinthosz, rád gondolok így! Ahová néztem
Azonnal tudtam, hol mi is történt:
Itt dörgött s villámlott Demoszthenész,
Emitt Arisztophanész varázsolt oly mesterien,
Itt olvasott Szókratész és itt Platon is;
Itt volt a stagiri és Aeschylus.
Gyakorta jut ez eszembe. De már tudom,
Hogy mindezt immár felejtennem kell.
Betegségem nem enged, a hidegrázás és a láz forrósága:
Ez az oka hát, hogy lóra ülök
És újra Németországba indulok. Barátaim, jó éjt!
És te, óh Vandala, akivel
E hosszú időnek egy részét töltöttem. Isten veled, te tiszta kút,

Kinek forrásainál a vörös Nap fényét
Először elnéztem. Te pedig, gyorsvízű Bober
Fogadj vissza partodhoz úgy, amint korábban volt.
Elhagyva az utazást immár úgy remélem,
Életem maradékát békében partodnál tölthetem:
Az ifjúság nyugtalanságát, gondjait, fáradtságát és kínját
Megeléjelem már; legyen tehát vége ezeknek.